

FILOSOFIJOS IR VISUOMENINĖS MINTIES ISTORIJA

J. REPŠYS

TRADICINĖS ONTOLOGIJOS HUMANIZACIJA M. HAIDEGERIO FILOSOFIJOJE

Teoriniai Martyno Heideggerio (1889—1976) filosofijos šaltiniai glūdėjo jo mokytojo E. Huserlio fenomenologijoje ir vadinamoje gyvenimo filosofijoje (*Lebensphilosophie*), kurios idėjas jis radikalizavo, sujungdamas jas su fenomenologiniu metodu. Tiesa, savo darbuose jis daug kur rėmėsi senovės filosofais Platonu bei Aristotelium, naujųjų laikų mąstytojais I. Kantu, A. Šopenhaueriu, F. Niče ir ypač S. Kjerkegoru. Tačiau lemiamą vaidmenį jo mąstysenos formavimesi suvaidino E. Huserlio fenomenologinis metodas, modifikuotas S. Kjerkegoro ir gyvenimo filosofijos idėjų poveikyje. E. Huserliui žmogus, kaip pažinimo subjektas, konstituoja pasaulį, arba būtį, todėl, anot jo, būties esmės klausimas gali būti išspręstas, atskleidus žmogaus esmę. M. Heideggeris taip pat siūlo prie būties esmės atskleidimo eiti per žmogiškosios būties analitiką.

Kitas svarbus faktorius, sąlygojęs M. Heideggerio filosofijos antropologinę kryptį, buvo ta neaiški ir nerimą kelianti situacija, į kurią pateko Europos visuomenė, dar nespėjusi atsigauti po pirmojo pasaulinio karo, ir vis labiau ryškėjantys žmogaus susvetimėjimo bei nuasmenėjimo simptomai. Pats M. Heideggeris, kaip rodo jo knyga „Būtis ir laikas“, pretendavo, jeigu ne parodyti išeitį iš susidariusios krizinės situacijos, į kurią pateko XX a. visuomenė ir žmogus, tai bent filosofškai ją įprasminti.

Populiariai ir trumpai išdėstyti M. Heideggerio filosofines pažiūras nėra lengva, nes nedaug tėra filosofų, kurie būtų taip sunkiai suprantami, kaip jis¹. M. Heideggerio stiliaus sunkumas, sąvokų bei konstrukcijų dirbtinumas sukėlė ne tik daugelį klaidingų jo filosofijos interpretacijų, bet ir pašaipų, ypač iš pozityvistų pusės².

¹ „Jo žodžiai keistai skamba mūsų ausiai. Rodos, jais pasakyta viskas ir nieko: viskas apie žmogų, kuris juos parašė, apie priverstinai abstraktų ir tamsų jo mąstymo glaustumą, ir iš esmės nieko apie tai, kas turėjo būti pasakyta.“ (Хюбшер А. Мыслитель нашего времени. М., 1962, с. 203).

² „Karnapas ir pozityvistai šaiposi iš jo frazių beprasmiškumo; Berdiajevas kalba apie nepakenčiamus ir keistus jo žodinius darinius, Henrikas Solcas dar griežčiau — apie tyčinį dviprasmiškumą, o katalikų filosofas egzistencialistas Pėteris Vustas — net apie neregėtą akių dūmimą. Tačiau savo pasekėjų jis laikomas mūsų amžiaus dvasiniu mesiju, ir jis veikia, išlaikydamas mesijo padėtį plačiame intelektualiniame sąjūdyje.“ (Ten pat.)

M. Haidegerio veikalo minties sunkumas bei painumas plaukia ne iš jo išraiškos būdo netikslumo ar loginio nenuoseklumo; priešingai: savo mintis jis dėsto su, galima sakyti, pedantišku loginiu nuoseklumu. Jo mintis sunku suvokti pirmiausia dėl neįprastos bei keistos jo veikalo terminijos, kurią jis išradinėjo arba tiesiog dirbtinai konstravo, siekdamas sukurti specialią kalbą „ypatingam“ savo filosofijos turiniui išreikšti.

M. Haidegeris siekė pažvelgti į būties problematiką tokiu požiūriu, kuris tradicinėje stebimojo pobūdžio filosofijoje buvo ne tik nediskutuojamas, bet net ignoruojamas kaip visai nereikšmingas. Šis posūkis buvo visų pirma savotiška reakcija prieš kantizmą³ bei pozityvizmą, kurie, gvildendami pažinimo teorijos klausimus, domėjosi ne tiek pažinimo turiniu, kiek jo forma bei struktūra. Vadinamasis grįžimas į ontologiją, arba, tiksliau sakant, tradicinės ontologijos revizija, pradėta S. Kjerkegoro, gyvenimo filosofijos kūrėjų ir E. Huserlio, buvo bandymas įveikti kantinės ir pozityvistinės gnoseologijos stebimąjį pobūdį bei formalizmą. E. Huserlio iškeltas sąmonės intensionalumas (nukreiptumas į ką nors) M. Haidegerio jau laikomas ne vien sąmonės požymiu, bet visos žmogiškosios būties modusu. Filosofijos išeities tašku čia laikomas ne vien pažintinis subjekto sąmonės aktyvumas (kurį pabrėžė dar I. Kantas), bet pats žmogaus gyvenimo, arba egzistavimo, būdas.

Ką gi reiškia šis tradicinės ontologijos peržiūrėjimas bei papildymas M. Haidegerio filosofijoje?

Jo manymu, visa Europos filosofija nuo Platono ligi F. Ničės pasirodė pamiršusi būties problemą, tiksliau sakant, ją iškraipiusi: būties (Sein) analizę pakeitusi esamybės (Seiende) analize. Todėl svarbiausiam savo veikale „Būtis ir laikas“ pagrindinį savo filosofijos klausimą M. Haidegeris formuluoja taip: „*būties prasmė*“ (Sinn von Sein). „Esamybė (Seiend) yra visa tai, apie ką mes kalbame, ką galvojame, su kuo vienaip ar kitaip santykiaujame, esamybė yra ir tai, kas ir kaip esame mes patys“⁴ — žodžiu, visa tai, kas paprastai būna — empirinis buvimas. Tuo tarpu būtis (Sein) yra egzistavimas. Būti reiškia egzistuoti. Būtis M. Haidegeriui — ne tas pat, kas esamybė. Esamybė turi būtį. Kad atsakytume į būties prasmės klausimą, turime surasti tokią esamybę, kuri būtų prieinama, arba atvira, tiek mums, tiek ir sau pačiai. Tokiu būties prasmės „perskaitymo“ raktu M. Haidegeris laiko žmogiškąją būtį (Dasein), arba žmogų.

Jokia kita esamybė, išskyrus žmogų, nesuvokia savo baigtinumo. Laikinumas yra žmogaus buvimo pasaulyje būdas. Suvokdamas savo baigtinumą, žmogus tampa atviru ir savo buvimui — sugebančiu suvokti savo paties ir pasaulio egzistavimą, sugebančiu „klausti“ būtį — duoti jai klausimus⁵. Kitaip sakant, žmogus yra būtybė, dalyvaujanti būties,

³ Žr. Heidegger M. Kant und das Problem der Metaphysik. Frankfurt am Main, 1951.

⁴ Heidegger M. Sein und Zeit, Halle a. d. S., 1927, S. 6—7.

⁵ Žr. ten pat, p. 13.

arba pasaulio, prasmės atskleidime. Būtis atsiskleidžia daiktuose bei reiškiniuose žmogaus dėka. Būties šviesa krinta ne tiesiog į daiktus: jos spinduliai lūžta žmoguje kaip prizmėje ir sužiba žmogiškojo pasaulio spalvomis. Todėl daiktų pasaulis nėra statiškas, nėra visuomet tas pats. Daiktai bei jų realumas yra istoriški, nušviečiami nuolat kintančios žmogiškojo pasaulio šviesos. Gotikinė viduramžių katedra su savo aukštyn kylančiomis lengvomis arkomis šiandien prarado savo pilną realumą, nes anų laikų žmogaus požiūris yra nuėjęs į praeitį. Pavyzdžiui, Bambergio katedros realumas jau nebėra tikras, nes jos jau neušviečia viduramžių žmogaus dvasinis pasaulis, jo požiūris. Ji tebeegzistuoja tik kaip mūsų laikų žmogaus, besidominčio praeities architektūra, objektas. Taigi į ontologiją, kaip būties teoriją, M. Haidegeris eina per antropologiją, nes, anot jo, „tikslus ir aiškus būties prasmės klausimo formulavimas reikalauja preliminarinio žmogiškosios būties išaiškinimo“⁶. Ištyręs visą Europos filosofijos racionalistinę tradiciją, jis padarė išvadą, kad „kreiptis“ į būtį reiškia analizuoti tą žmogaus egzistavimo būdą, kuriuo jis santykiavo su pasauliu dar iki mokslinio pažinimo, ir kad „laikas yra bet kokio būties supratimo galimas horizontas“⁷. Manydamas, jog, šiuo keliu einant, priartėjama prie pradinų būties ir laiko sąryšio šaltinių, M. Haidegeris savo teoriją vadina *fundamentine* (iš lotyniško žodžio „fundamentum“ — pagrindas) *ontologija* (gr. *on*, *ontos* — esantis + *logos* — mokslas), parodančia, kaip būtis (Sein) atskleidžia savo prasmę per žmogaus buvimą pasaulyje (Dasein).

Šį sunkiai išverčiamą „Dasein“ terminą, skirtingai nuo tradicinės ontologijos, M. Haidegeris taiko tik žmogui kaip būčiai (bet ne kaip esamybei) nusakyti. Pažodžiui jis reikštų „čia esanti būtis“, tačiau pagal jam teikiamą prasmę bei vartojimo kontekstą „Dasein“ terminu M. Haidegeris išreiškia specifinę žmogaus esmę (jo atvirumą sau ir pasauliui — jo sugebėjimą suvokti pasaulį ir save, vienaip ar kitaip save realizuoti). Tą žmogaus esmę jis ir analizuoja, norėdamas atskleisti būties prasmę.

Kokia gi, konkrečiai imant, yra ši specifinė žmogiškosios būties (Dasein) esmė ir struktūra?

Žmogiškoji būtis neišsemiama paprastu empiriniu konstatavimu, kad ji yra. Žmogus ne tik yra pasaulyje, jis kartu yra atviras savo paties ir pasaulio buvimui. Visos kitos gyvos būtybės ir daiktai tik paprastai būna pasaulyje, nes jie yra tartum uždari savyje, nesuvokia nei savo, nei pasaulio buvimo. Jeigu būtybė tik yra, bet nėra atvira savo buvimui, tai ji ne egzistuoja, o tik paprastai būna. Egzistuoti reiškia suvokti savo buvimą kaip problemą, reiškia ne užsidaryti savo buvime, o pakilti virš jo, vienaip ar kitaip jį sąlygojant bei projektuojant.

⁶ Ten pat, p. 7.

⁷ Ten pat, p. 1.

Šia prasme akmuo kalno papėdėje, tundrų elnias neegzistuoja, nes jie ne tik nėra atsakingi už savo buvimą, bet net nežino, kad jie yra; jų buvimas yra determinuotas gamtinio būtinumo, arba, geriausiu atveju, tėra tik prisitaikymo prie nuolat kintančių aplinkos sąlygų rezultatas. Tuo tarpu žmogus gali būti arba nebūti tuo, kuo jis yra kaip gamtinė bei socialinė būtybė; žmogus esąs atsakingas už savo buvimo pasaulyje autentiškumą arba neautentiškumą: jis gali būti savimi ir gali išduoti save, prarasdamas savąjį „Aš“.

Žmogaus esmę, arba sugebėjimą suvokti pasaulio ir savo paties buvimą ir būti atsakingu už savo buvimo pasaulyje būdą, M. Haidegeris nusako iš S. Kjerkegoro pasiskolintu egzistencijos (Existenz) terminu. „Žmogaus esmė,—rašo M. Haidegeris,—glūdi jo egzistencijoje“ (das „Wesen“ des Daseins liegt in seiner Existenz)⁸. Žmogaus esmės, arba egzistencijos, aiškinimą jis vadina „žmogiškosios būties egzistencine analitika“ (existenziale Analytik des Daseins)⁹.

Ši analitika yra žmogiškosios būties aiškinimas, remiantis jos modusais, kuriuos M. Haidegeris vadina egzistencialais, norėdamas pabrėžti savo teorijos skirtumą nuo tradicinės ontologijos, aiškinančios esamybes bei jų struktūrinius elementus, apibūdinamus kategorijomis. Savyje uždarų būtybių filosofija operuoja kategorijomis, tuo tarpu fundamentinė ontologija, aiškinanti atvirą, egzistencinę žmogiškojo buvimo struktūrą, operuoja egzistencialais. Pagrindinis egzistencialas yra žmogaus atvirumas pasauliui, būčiai. Visi kiti egzistencialai tėra tik įvairūs šio atvirumo pasauliui modusai.

Kadangi būtis atsiskleidžia daiktuose per žmogų, kaip būtybę, atvirą pasauliui, tai žmogaus esmė ir būties esmė nėra du skirtingi dalykai. Kitaip sakant, būties atsiskleidimas daiktuose per žmogų ir žmogaus atvirumas būčiai yra vieno ir to paties dalyko dvi pusės, kurios viena be kitos neįmanomos. Egzistencinė, arba fundamentinė, ontologija esanti ne tik žmogaus, bet ir būties filosofija. Dėl to M. Haidegeris manė, kad žmogiškosios būties analizė turi tapti baze ne tik bendrajai ontologijai, bet visiems mokslams.

Vienintelis galimas tyrimo metodas, kuriuo turi vadovautis fundamentinė ontologija, M. Haidegeriui yra fenomenologinis, kurį jis pasiskolino iš E. Huserlio, žinoma, jį savaip modifikavęs. Žodžio „fenomenologija“ galūnė, anot M. Haidegerio, yra kilusi iš graikiško žodžio „legein“, reiškiančio esamybės ištraukimą iš ją slepiančios būsenos, o „fenomenas“ graikų kalboje reiškia tai, „kas save pats savyje atskleidžia“ (Sich-an-ihm-selbst-zeigende). Kadangi daugelis fenomenų arba neatskleisti, arba pašimėtę tamsybėse, tai fenomenologija yra hermeneutika (V. Diltėjaus terminas), taikoma žmogiškosios būties, kaip ypatingo fenomeno, struktūrai atskleisti. Vadinasi, filosofija, M. Haidegerio nuomone, yra bendroji fenomenologinė ontologija, išplaukianti iš žmo-

⁸ Ten pat, p. 42.

⁹ Ten pat, p. 13.

giškosios būties hermeneutikos (aiškinimo), ji yra egzistencinė analitika, lydinti filosofinį tyrinėjimą, pradedant pačiais pagrindais, iš kurių jis iškyla ir į kuriuos visuomet turi grįžti. Veikalas „Būtis ir laikas“ kaip tik ir skirtas žmogiškosios būties analizei, ant kurios turi būti statoma bendroji fundamentinė ontologija.

Kaip jau minėta, M. Haidegeriui žmogaus esmė yra ne pats jo buvimo faktas, bet jo sugebėjimas išeiti iš savo „būtybiškumo“, pakilti virš to, kas jis yra kaip būtybė. Šia prasme žmogus esąs ne tiek tam tikra substancija, kiek tam tikras santykiavimo su pasauliu būdas, nusakomas egzistencijos terminu.

Žmogiškąjį buvimo pasaulyje būdą, kaip vientisą struktūrą, apimančią aktyvų žmogaus santykiavimą su gamtine bei socialine tikrove ir kartu tam tikrą nusistatymą savo paties galimybių atžvilgiu, M. Haidegeris išreiškė *rūpesčio* (Sorge) egzistencialu. Rūpestis yra aktyvus, žmogiškasis buvimas pasaulyje, realioji žmogaus būtis (die Sorge als Sein des Daseins)¹⁰. Jį analizuodamas, M. Haidegeris išskiria tris tarpusavy glaudžiai susijusius žmogiškosios būties modusus: 1) buvimą pasaulyje (In-der-Welt-sein), 2) būtį prie pasaulio esamybės (Sein-bei-innerweltlichem Seiende) ir 3) užbėgimą į priekį, arba būtį pirm savęs (Vorweg-sein).

Vienas iš pagrindinių žmogiškosios būties aspektų yra *buvimas pasaulyje* (In-der-Welt-sein), kurio prasmės atskleidimu ir prasideda M. Haidegerio egzistencinė analitika. Buvimas pasaulyje — tai ne kategorinio-erdvinio pobūdžio esamumas (kaip, pavyzdžiui, vanduo yra stiklinėje, duona — ant stalo, suolai — auditorijoje, auditorija — universitete, universitetas — mieste ir t. t.), kur žmogus ir pasaulis yra vienas šalia kito¹¹, o egzistencinis buvimas, išplaukiantis iš žmogiškosios būties apriorinės struktūros, tiksliau — pilnutinis ir kartu emocinis žmogaus nusistatymas pasaulio atžvilgiu, kuris nėra nei santykis tarp dviejų erdvėje išdėstytų daiktų, nei įprastinis santykis tarp subjekto ir objekto. Šis santykiavimas — tai visų pirma žmogaus sąlytis su pasauliu, jo „turėjimas su kuo nors reikalo“, ko nors pagaminimas, įgyvendinimas bei panaudojimas, ko nors apibūdinimas bei traktavimas ir pan.¹² Žmogaus santykius su daiktais, arba esamybėmis (Seiende), M. Haidegeris vadina susirūpinimu (Besorgen), o jo santykius (bendravimą) su kitais žmonėmis (Dasein) — globa (Fürsorge). Žmogaus santykiavimą su pasauliu išreiškdamas *susirūpinimo* modusu, M. Haidegeris siekia įveikti subjekto priešpastatymą objektui tradicinėje — idealistinėje — ir materialistinėje — stebimojo pobūdžio filosofijoje. Rūpestingas buvimas pasaulyje — tai lyg neskaldomas, vientisas pirmapradis žmogaus santykiavimas su pasauliu (jokiu būdu nesuvedamas tik į pažintinį-intelektualinį santykį su objektu), tai apriorinis egzistencinis

¹⁰ Žr. ten pat, p. 180.

¹¹ Žr. ten pat, p. 54.

¹² Žr. ten pat, p. 56–57.

žmogaus atvirumas pasauliui, jį sužmoginantis, arba suteikiantis jam naują, „suegzistencintą“ prasmę.

Tradicinės filosofijos požiūriu, pasaulis — tai kalnai, žvaigždės, medžiai, žmonės — žodžiu, visa tai, kas gali būti pavadinta esamybe. Šis požiūris, nors iš dalies ir teisingas, bet jis, anot M. Haidegerio, ignoruoja svarbiausią dalyką — pasaulio santykį su žmogumi. „«Pasaulis» ontologine prasme nėra apibūdinimas esamybės (*des Seienden*), kuri iš esmės nėra žmogiškoji būtis, bet pačios žmogiškosios būties charakteris“¹³. Pasaulio žmogiškumas, arba sužmogintasis charakteris, pirmiausia reiškia žmogaus *buvimą prie pasaulio esamybės* (*Sein-bei-innerweltlichem Seiende*), būtent tai, kad žmogus nuolat santykiauja su pasaulio viduje esančia esamybe (*innerweltlich Seiende*), ja besirūpindamas — ją pertvarkydamas bei panaudodamas savo tikslams¹⁴. Šis žmogaus susirūpinimas esamybe, šis daiktų pertvarkymas bei panaudojimas juos iš paprastų objektų (*Gegenstand*) paverčia „kam nors tinkamais daiktais“, „įrankiais“ (Zeug)¹⁵. „Įrankio“ (Zeug) terminas čia vartojamas apibūdinti ne tik instrumentams (plaktukui, kirviui, adatai ir pan.), bet ir visam tam, ką jais galima pagaminti, tiksliau sakant, šiuo terminu norima pabrėžti, jog visi tie daiktai yra apspręsti žmogiškosios veiklos galimybų, žmogaus *rankos*. Ranka yra tartum laidas, per kurį teka daiktų prasmės srovė iš būties atvirumo. Medžio šaka žmogaus rankos gali būti panaudota vaisiui numušti, šluotkočiui padaryti, vaikščiojant pasiramsčiuoti, pagaliau kurui. Vadinasi, ranka (per kurią šiuo atveju reiškiasi žmogiškasis egzistavimas pasaulyje) atskleidžia šakos prasmę bei esmę.

Remdamasis šia prielaida, „įrankio“ (Zeug) buvimo būdą M. Haidegeris vadina „įrankiškumu“, tinkamumu rankai naudotis (*Zuhandenheit*). Naudodamasi „įrankiu“, ranka lyg permato jo prasmę, paskirtį bei vietą. Šitokią daiktų, kaip „įrankių“, prasmės atskleidimą M. Haidegeris vadina pradiniu (*ursprünglich*) daiktų žinojimu, norėdamas atskirti jį nuo vienpusiško, teorinio pažinimo.

„Įrankiai“, arba visa tai, kas žmogui yra „paranku“ (*Zuhandene*), visuomet suponuoja kitus „įrankius“, lygiai taip pat, kaip kiekvienas „įrankis“ „reikalauja“ savo savininko arba vartotojo, lyg keldamas klausimus, kam, kuriam tikslui jis yra. O šių klausimų kėlimas savo ruožtu atsiremia į ypatingą žmogaus egzistavimo būdą pasaulyje. Žodžiu, viso to, kas yra „paranku“ (pasaulio kaip „*Zuhandene*“), išaiškinimo sąlyga yra žmogiškoji būtis bei jos realizacija. Iš čia daroma išvada, kad būtis, arba pasaulis, nėra tik paprasta empirinė esamybė (*Seiende*), arba tik tai, kas „būna prieš ranką“ (*Vorhandene*), bet nėra „paranku“, tik gamtinė jėga, kaip kad tvirtino tradicinė ontologija, bet „įrankių“ bei jų žmogiškojo panaudojimo ir pritaikymo sferos pasaulis, ku-

¹³ Žr. ten pat, p. 64.

¹⁴ Žr. ten pat, p. 65–67.

¹⁵ Ten pat, p. 68.

ris apibūdinamas „Zuhandenheit“ terminu. Kitaip sakant, būtis M. Haidegeriui yra žmogiškojo egzistavimo ontologinis apibrėžtumas ir egzistuoja tik kaip žmogaus veiklos „išryškintas“ bei „apšviestas“ dalykas. Visas mus supantis pasaulis daiktų įtraukimo į žmogiškosios egzistencijos reiškimosi sferą dėka, rūpestingo santykiavimo su pasauliu dėka tampa „įrankišku“ (Zuhandene), sužmogintu pasauliu ne tik realia, bet ir potencialia prasme.

Visų ankstesniųjų ontologinių sistemų klaida, anot M. Haidegerio, glūdėjo prielaidoje, kad daiktai, kaip „įrankiškumas“ (Zuhandenheit), tiesiogiai ar netiesiogiai įtraukti į žmogiškojo praktinio santykiavimo su pasauliu orbitą, yra tas pats, kas ir paprasta empirinė esamybė (Seiende). Paprasta objektinė esamybė, kaip neorganizuota, savyje užsidariusi bei izoliuota paprasto „priešrankiškumo“ rūšis (Vorhandensein), M. Haidegerio nuomone, jokių būdu negali būti tapatinama su žmogiškojo susirūpinimo įprasminta būtimi.

Žmogiškojo egzistavimo analitikoje vartodamas *susirūpinimo* (Besorgen) terminą, M. Haidegeris siekė pabrėžti, kad 1) žmogaus santykis su pasauliu yra aktyvus, nukreiptas į jo daiktų žmogiškąją panaudojimą, o ne pasyvus (koks būna suvokėjo santykis su objektu), kad 2) remiantis šiuo aktyviu santykiavimu su pasauliu, filosofijos išeities taškas turi būti ne pasaulis „pats savaime“ (Seiende) ir ne subjekto „Aš“, o aktyvus žmogiškasis nusistatymas pasaulio atžvilgiu, ir pagaliau 3) siekė nustatyti, ką žmogui reiškia pats pasaulis, tapęs jo aktyvaus nusistatymo bei susirūpinimo objektu (Zuhandenheit). Susirūpinimas (Besorgen) — tai žmogiškoji veikla, arba, tiksliau sakant, žmogiškojo egzistavimo aktyvi realizacija pačia plačiąja prasme: ji apima ir darbinę veiklą su įrankių gaminimu bei panaudojimu, ir gamtos daiktų pavertimą šios veiklos priemonėmis, ir sukurtų produktų vartojimą, ir pagaliau iš viso to išplaukiantį pažintinį bei emocinį, nuotaikinį santykį su tikrove.

Rūpestingas santykiavimas su tikrovės daiktais — tai tik viena žmogiškojo egzistavimo pasaulyje ypatybė. Žmogaus atvirumas pasauliui kartu suponuoja jo atvirumą ir kitiems žmonėms. Apie kitų žmonių egzistavimą kalba visas sužmogintasis gamybos įrankių bei priemonių ir vartojimo reikmenų pasaulis. Kiekvienas įrankis, kiekvienas gaminytis rodo, kad jis sukurtas kieno nors ir kam nors. Kiekviename produkte tartum įsikūnija jo kūrėjas, tiekėjas ir vartotojas. Vadinasi, per žmogiškosios veiklos performuotus daiktus, arba „įrankiškumą“ (Zuhandenheit), žmogus ir susitinka su kitais žmonėmis. Žmogaus buvimas pasaulyje (In-der-Welt-sein) kartu yra ir *sambūvis su kitais žmonėmis* (Mit-dasein)¹⁶. Todėl, M. Haidegerio nuomone, pasaulis nėra nei mano, nei tavo, nei jo, bet *mūsų* pasaulis. Žmonių tarpusavio santykius, išplaukiančius iš jų aktyvaus santykiavimo su daiktine tikrove, jis apibūdino *globos* (Fürsorge) terminu.

¹⁶ Ten pat, p. 114.

Sambūvis su kitais žmonėmis gali reikštis pačiais įvairiausiais pavidalais: „būti vienas kitam“, „būti vienas be kito“, „praeiti vienam pro kitą“, „nepaliesiti vienam kito“¹⁷. Žmonių siekimai bei interesai gali būti nukreipti į kokią nors dalyką, kuriuo susirūpinę ir kiti asmenys. Šiuo atveju vieni individai užima kitų vietą, išstumdami juos bei pajungdami savo interesams. Žmonių siekimų įgyvendinimas gali ir padėti kitiems asmenims realizuoti jų tikslus bei laisvę. Sambūvis ir globa — tai esminės ontologinės žmogaus buvimo pasaulyje charakteristikos, nes be atvirumo daiktams ir kitiems asmenims žmogus liktų užsidaręs savo individualiame pasaulyje, kitų žmonių vidinis pasaulis jam liktų neprieinamas, kiti žmonės jam būtų tik daiktai¹⁸.

Susirūpinimo, globos bei sambūvio modusai rodo, jog žmogaus buvimas pasaulyje yra aktyvus santykiavimas su tikrovės daiktais bei kitais žmonėmis. Šie ontologinės buvimo pasaulyje struktūros momentai rodo, jog M. Heidegerio žmogus yra „praktiškai veikli ir visuomeninė būtybė“¹⁹. Tačiau būtina pridurti, jog praktinio gamtos daiktų pavertimo „įrankiškumu“ (Zuhandenheit) bei žmonių sambūvio idėjos tik formaliai atitinka K. Markso pateiktą žmogaus, kaip praktiškai pasaulį pertvarkančios socialinės būtybės, charakteristiką. Susirūpinimo (Besorgen) bei globos (Fürsorge) modusuose beveik nėra konkretaus socialinio turinio. Žmogiškoji veikla M. Heidegeriui — tai aktyvumas, išplaukiantis daugiau iš apriorinės ontologinės žmogaus buvimo pasaulyje struktūros, negu iš paveldėto bei įgyto asmenybės socialinio patyrimo. Sambūvis, arba bendravimas su kitais, — tai santykiai, kuriuos sudaro abstraktūs, izoliuoti individai, bet ne visuomeninių santykių subjektai. Galima pasakyti, jog M. Heidegeris prie socialumo eina nuo žmonių veiklos bei jų tarpusavio santykių fenomenologinio aprašymo, tuo tarpu K. Marksas konkrečias žmonių praktinės veiklos bei santykiavimo formas aiškina istoriškai apibrėžtu socialiniu turiniu.

Žmogiškasis atvirumas gamtinei bei socialinei tikrovei, anot M. Heidegerio, turi ir kitą savo pusę — būtent individo „išsisklaidymą“, arba „ištirpimą“, jį supančioje kasdienybėje.

Ką reiškia šis žmogaus ištirpimas kasdieniškoje empirinėje tikrovėje, šis *netikrasis* (uneigentlich) egzistavimo būdas?

Netikrasis egzistavimas, M. Heidegerio nuomone, atsiranda dėl to, kad žmogaus susirūpinimas, jo interesai yra nukreipti į daiktus bei kitus žmones. Žmogus nusišuka nuo savo nepakartojamumo (Selbst) ir baigtinumo. Kadangi esamybė, su kuria žmogus susiduria pasaulyje, yra gamtinė bei socialinė aplinka, tai netikrasis egzistavimo bū-

¹⁷ Ten pat, p. 121.

¹⁸ Sambūvio su kitais žmonėmis (Mitdasein) egzistencialas M. Heidegerio žmogaus koncepcijoje atlieka beveik tokį pat vaidmenį, kaip K. Jasperso koncepcijoje žmonių komunikacija (Daseinskommunikation).

¹⁹ Габитова Р. М. Человек и общество в немецком экзистенциализме. М., 1972, с. 52.

das esti tada, kai individas su savo polinkiais, interesais, siekimais bei poreikiais — vienu žodžiu, su visu savo nusistatymu — yra visiškai absorbuojamas šios aplinkos. Tokioje *nuasmeninto* buvimo situacijoje ir atsiranda ne tik polinkis savę traktuoti kaip objektą, bet ir ištisas mąstymo būdas, būti (Sein) tapatinantis su esamybe (Seiende), o pasaulį — su jame esančia esamybe.

Vienu iš būdingų netikrojo, arba susvetimėjusio, egzistavimo bruožų M. Haidegeris laiko šį nuasmenintą žmogaus santykiavimą su daiktais bei kitais žmonėmis. Žmonės tuomet bendrauja kaip esybės, kaip suvidutinę standartai, kur kiekvienas (mintyse) gali save pastatyti į bet kurio kito vietą, o bet kurį kitą — į savąją. Kasdienybėje žmogus nustoja būti savimi, tapdamas tokiu pat, kaip ir visi kiti, kaip kiekvienas kitas — savotišku „vidurkiu“: „Subjektas (das Wer) yra ne tas ir ne kitas, ne aš pats ir ne kai kurie, ir ne Visų suma. Subjektas yra Vidutinybė (das Neutrum, *das Man*)“²⁰.

„Das Man“ M. Haidegeriui — tai egzistencialas, kuris pažymi tokią nuasmeninto žmogaus situaciją pasaulyje, kai jis tampa savotiškos vidutinybės, primetančios jam savo požiūrį, savo elgesio būdą, vergu. „Das Man“ nėra nei koks apibrėžtas žmogus, nei žmonių agregatas. „Das Man“ — tai nuasmeninto, susvetimėjusio individo vidutiniškumas, ir, antra vertus, tai visa niveliuojanti bei standartizuojanti buržuazinės visuomenės aplinka. „Das Man“ primeta kiekvienam žmogui savo vidutiniškumą, stengiasi jo mąstymą, siekius bei elgesį suvesti į vieno lygmens standartą, stengiasi suniveliuoti žmogaus individualybę. Tuo pačiu „das Man“ atpalaiduoja žmogų nuo būtinumo priimti savus sprendimus ir drauge atsakomybę už vienokią ar kitokią savo elgesį. „Das Man“ įtakoje žmogus funkcionuoja tik kaip sistemos sraigtelis. Nūnindividualintas žmogus yra „das Man“ diktatūros įrankis ir auka. „Mes gėrimės ir linksminamės taip, kaip gėrimasi (wie *man* genießt) ir linksminamasi; mes skaitome, žiūrime ir sprendžiame apie literatūrą ir meną taip, kaip skaitoma, žiūrima ir sprendžiama (wie *man* sieht und urteilt), mes šalinamės minios (großen Haufen) taip, kaip šalinamasi (wie *man* sich zurückzieht); mes piktinamės tuo pačiu, kuo piktinamasi (was *man* empörend findet). „Das Man“, kuris nėra kažkas apibrėžta ir drauge yra Visi, nors ir ne Sumos pavidalu, primeta žmogui kasdienišką būties būdą (Seinsart der Alltäglichkeit)“²¹.

Nuasmenintasis, arba netikrasis, žmogaus buvimo pasaulyje būdas — tai individų *niveliacija* (Durchschnittlichkeit) bei *susvetimėjimas* (Entfremdung), kai žmogus praranda save, savo autentiškumą (Selbst). Ši

²⁰ Heidegger M. Sein und Zeit, S. 126. Sudaiktavardintu beasmeniu įvardžiu „das Man“ M. Haidegeris apibūdino netikrąjį, arba nuasmenintą, žmogaus buvimą visuomenėje; tai atitinka K. Jasperso „masės žmogaus“ (Massendasein) terminą. Reikia pasakyti, jog „das Man“ moduse tikrai atspindi dabartinio nuasmeninto žmogaus situacija šiuolaikinėje buržuazinėje visuomenėje.

²¹ Ten pat, p. 126—127.

neautentišką egzistavimą, pasireiškiantį išsiblaškymu, skubėjimu, bendravimu nuvalkiotomis, nieko nereiškiančiomis frazėmis ir pagaliau dvi-prasmiskumu (Zweideutigkeit), M. Haidegeris dar vadina nupuolančiu (verfallende) egzistavimu arba tiesiog nuopuoliu (Verfallenheit), nes žmogus čia tartum netenka žmogiško egzistavimo ir įpuola kasdienybės pasaulin, nugrimzta jame²². Kiek šioje susvetimėjusioje ir nuasmenintoje būsenoje žmogus būna kaip esamybė, kuri savo buvimui neturi jokios įtakos, tiek ši individo situacija dar apibūdinama „įmestumo“ (Geworfenheit) modusu²³.

„Das Man“, arba neautentiško egzistavimo modusus, M. Haidegerio yra išvedamas iš apriorinės žmogaus buvimo pasaulyje struktūros, tačiau realiai jo fenomenologinėje analizėje atsispindi susvetimėję žmonių tarpusavio santykiai bei asmenybės nužmoginimas kapitalistinėje, ypač XX a. „masinėje visuomenėje“, niveliuojančioje individualius žmonių skirtumus, standartizuojančioje jų elgesį ir atpalaiduojančioje juos nuo atsakomybės už savo sprendimus bei poelgius. Tokie nuasmeninti ir „sumasiškėję“ individai tampa ne tik biurokratinių bei totalitarinių režimų aukomis, bet ir jų funkcionavimo sąlyga: „Tokia masinė visuomenė yra maitinančioji dirva totalitarinėms diktatūroms, viena iš kurių buvo Hitlerio «trečiasis reichas»“²⁴.

Kapitalistinės visuomenės kritika M. Haidegerio filosofijoje, išieties tašku laikanti žmogaus nuasmeninimą, iš esmės nėra naujas dalykas. Jos ištakos glūdi F. Ničės ir net S. Kjerkegoro raštuose. S. Kjerkegoro mintis, kad visuomeniškumas, abstraktumas bei anonimiškumas slopina visus individualius žmonių skirtumus, yra beveik tiesioginis M. Haidegerio „das Man“ koncepcijos metodologinis prototipas. „Anonimiškumas,—rašė S. Kjerkegoras,—mūsų laikais yra kur kas reikšmingesnis, negu kartais manoma; jis turi beveik epigramatinę reikšmę. Žmonės ne tik kad rašo anonimiškai,—anonimiškai jie rašo ir pasirašydami savo pavardę, jie net kalba anonimiškai“²⁵.

S. Kjerkegorui jo egzistencinis mąstymo būdas leido konstatuoti bei išryškinti individo ir buržuazinės visuomenės priešingumą ir įspėti jo augimo tendencijas. M. Haidegeris, vadovaudamasis fenomenologiniu metodu, sugėbėjo gana detalai aprašyti nuasmeninto žmogaus elgesį bei deformuoto jo santykiavimo su kitais žmonėmis apraiškas. Čia, žinoma, buvo žingsnis į priekį palyginti su S. Kjerkegoru. Tačiau „netikrosios“ žmogaus būties analizė M. Haidegerio „das Man“ koncepcijoje nėra žingsnis į priekį palyginti netgi su „jaunuoju“ K. Marksu, kuris, būdamas S. Kjerkegoro amžininku, naujai kėlė bei sprendė humanizmo problemas. Jau savo „Ekonominiuose ir filosofiniuose 1844

²² Žr. ten pat, p. 178.

²³ Žr. ten pat, p. 179.

²⁴ Гайденко П. П. Экзистенциализм Мартина Хайдеггера.— В кн.: Современная буржуазная философия. М., 1972, с. 525.

²⁵ Kierkegaard S. Kritik der Gegenwart, Innsbruck, 1914, S. 37.

metų rankraščiuose" jis ne tik parodė susvetimėjusių socialinių kapitalistinės visuomenės santykių prigimtį, jų nuasmeninantį poveikį žmonių veiklai, bet ir atskleidė objektyvias šio reiškinio prielaidas, glūdinčias istorinės pažangos procese: privatinės nuosavybės bei darbo susvetimėjimo atsiradimą.

Neautentiškos būties, arba „das Man“, analizė, M. Haidegerio nuomone, dar neišsemia žmogiškojo egzistavimo pasaulyje struktūros, kuri apima žmogaus atvirumą ne tik pasauliui, bet ir sau pačiam. Žmogaus buvimas pasaulyje kartu yra savęs ir savo buvimo pasaulyje atskleidimas (das Dasein ist seine Erschlossenheit)²⁶, kuris reiškiasi nusiteikimu (Befindlichkeit), supratimu (Verstehen) ir kalbėjimu (Rede). Atvirumas pasauliui ir sau, arba savo buvimui pasaulyje, yra *nuotaikinis*. Jis pergyvenamas džiaugsmingai arba slegiančiai, gaivinančiai arba apatiškai, ramiai arba su baime. Žmogus nesukuria ir nepasirenka nei savo buvimo pasaulyje, nei atvirumo pasauliui: jis yra tartum įmestas į šią situaciją. Nesuprasdamas nei iš kur jis, nei kodėl jis yra, žmogus pergyvena savo situaciją pasaulyje kaip faktiškumą (jis „yra tas ir tas“), arba savo buvimą pasaulyje kaip „įmestumą“ (Geworfenheit). Žmogus pasijunta nejaukiai, tarsi benamis (unheimlich), ir tai verčia jį ieškoti prieglobsčio tarp daiktų. Šią benamiškumo nuotaiką, stumiančią ieškoti prieglobsčio daiktų bei kitų žmonių aplinkoje, ir kartu susirūpinimą savo paties buvimu pasaulyje M. Haidegeris pavadino *rūpesčiu* (Sorge). Rūpestis tiek persunkia žmogų, jog galima teigti, kad jo egzistavimas ir yra rūpestis. Žodžiu, visa tai, ką žmogus daro, nori ar žino (jo teorinė bei praktinė veikla, siekimai, polėkiaai bei potraukiai), yra konkrečios egzistencinio rūpesčio apraiškos.

Vadinasi, rūpestis apima ne tik suinteresuotumą daiktais, bet ir savo paties *galimybių* suvokimą, tiksliau sakant, atskleidimą. „*Suprasti*“ (verstehen) M. Haidegeriui visų pirma reiškia „galėti“ (können)²⁷, nes žmogus nėra vien tik paprastas faktiškumas (tai, kas jis yra), kuris kaip priedą turi dar galimybę,— žmogus visuomet yra tuo, kuo jis gali būti. Būdamas pasaulyje, žmogus visuomet tarsi *yra pirm savęs* (Vorweg-sein). „Galimybė, kaip egzistencialas, yra pats pradinis (ursprünglichste) ir paskutinyasis (letzte) pozityvus ontologinis žmogiškosios būties apibrėžtumas“²⁸. Žmogaus esmė yra nuolatinis jo nepastovumas, galimybė nuolat pakilti virš to, kas jis yra. Žmogaus esmė yra ne tai, kuo jis jau tapo, bet tai, kuo jis dar taps, ne jo faktiškumas, bet jo galimybės. Ši žmogaus esmės modusą būti pirm savęs (Vorweg-sein) M. Haidegeris pavadino *projektu* (Entwurf). Žmogus, kaip galimybė, visuomet yra daugiau, negu jis yra duotuoju momentu²⁹. Žmogiškoji būtis — tai nuolatinis tekamumas, arba istoriškumas, kur laikas gali

²⁶ Heidegger M. Sein und Zeit, S. 133.

²⁷ Ten pat, p. 143.

²⁸ Ten pat, p. 143—144.

²⁹ Žr. ten pat, p. 144—145.

būti traktuojamas tik remiantis kurio nors žmogaus buvimo pasaulyje, arba rūpesčio, modusu.

Buvimas pasaulyje (In-der-Welt-sein) yra praeities modusas, būtis prie pasaulio esamybės (Sein-bei-innerweltlichem Seiende) — dabarties modusas, o būtis prieky savęs (Vorweg-sein) — ateities modusas. Praeities modusas žmogaus egzistavime realizuojamas kaip faktiškumas, arba „įmestumas“, dabarties modusas — kaip „pasmerktumas daiktams“, „das Man“ būsenai, o ateities modusas — kaip projektas (Entwurf). Tradicinei ontologijai, kurią analizuoja M. Heidegeris, daiktai buvo sąlyga laikui atskleisti, tuo tarpu jam laikas yra išvedamas iš žmogaus esmės (Dasein) reiškimosi proceso. Tradicinei ontologijai daiktai buvo laikė, tuo tarpu M. Heidegeriui ne žmogus yra laikė, bet jo egzistavimas realizuojamas pačioje laiko tėkmėje. Būti laiko tėkmėje, reiškia būti atviram savo buvimui pasaulyje. Kiek žmogus sąlygoja save kaip esantį, tiek jis turi praeitį, kiek jis realizuoja save tam tikroje situacijoje, tiek jis turi dabartį, o kiek jis kaip galimybė, realizuodamas save, tampa tuo, kuo gali tapti, tiek jis turi ateitį. Kitaip sakant, žmogaus egzistavimas tartum dalyvauja laiko lūžyje, per kurį skleidžiasi būtis, nes „laikas yra būties horizontas“³⁰.

Priklausomai nuo to, kaip žmogus dalyvauja laiko vyksme, arba kuriam laiko modusui — dabarčiai ar ateičiai — jis atiduoda pirmenybę, savo buvimą jis gali realizuoti autentiškai arba neautentiškai. Pavyzdžiui, netikroji būtis (uneigentliches Sein) reiškia, kad žmogus pirmenybę atiduoda dabarties momentams, panardindamas savo egzistavimą gamtinėje bei socialinėje aplinkoje (das Man) ir atsiriboja nuo savo baigtinumo — nuo to, kas jo laukia ateityje.

Kadangi žmogaus esmė yra nuolatinis savęs projektavimas į ateitį, tai, kol žmogus egzistuoja, tol jis nepasiekia savo „pilnumo“ (Ganzheit) ir yra tik pakeliui į jį. Modusą, kad žmogus niekada nėra „visas“, arba „pilnas“, o tik pakeliui į tai, M. Heidegeris laiko žmogaus egzistencijos pagrindu. Žmogaus esmė, kaip jo galimybių realizacija, kaip egzistencija, negali būti išsemta, kol jis gyvena, nes „pilnas“ egzistavimas reikštų ir egzistavimo pabaigą. Tikrai mirtis yra žmogiškojo egzistavimo pabaiga, arba, kitaip sakant, žmogaus egzistencija yra nuolatinisėjimas į pabaigą (Sein zum Ende).

Mirtis — tai kiekvieno žmogaus pagrindinė galimybė, kurios jis negali išvengti, nes mes, anot M. Heidegerio, egzistuojame „mirtingai“. Mirties akivaizdoje rūpestis (Sorge), kaip žmogiškojo buvimo pasaulyje modusas, perauga į *baimę* (Angst), kurią M. Heidegeris skiria nuo įprasto, kasdieniško bijojimo (Furcht). Pastarąjį gali sukelti daiktai arba žmonės, tarp kurių išsklaidomas kasdieniškas žmogaus buvimas. Kasdieniškas, vulgarus mirties bijojimas yra ne kas kita, kaip negalėjimo toliau gyventi (Nicht-mehr-sein-können) bijojimas, kada apie pačią mir-

³⁰ Ten pat, p. 438.

tį kalbama abstrakčiai: „miršta“ (stirbt *man*). Tai išblaškyto „das Man“ sferoje, arba nuasmeninto, žmogaus silpnumo išraiška.

Tikroji, arba egzistencinė, mirties baimė, kaip ją supranta M. Haidegeris, yra dvasiškai stipraus, į savo paties galimybes, o ne į „das Man“ atsirėmusio, į mirtį blaiviai žiūrinčio individo nuotaika. Šioje baimėje žmogui atsiskleidžia jo asmeninės egzistencijos galimybė psichologiškai bei morališkai atsiriboti nuo pasaulio ir susitelkti savyje, nes mirtis — pati individualiausia, neatimama ir nepavaduojama kiekvieno žmogaus galimybė. Mirtis — pats asmeniškiausias bei pagrindinis susitelkimo savyje (Befindlichkeit) būdas. Kiekvienas žmogus miršta nepakartojamai, savaip, niekas mirtyje negali pavaduoti kito. Mirtis — visuomet „mana mirtis“, ji yra tai, kas „visuomet priklauso tik man“ (Jemeinigkeit)³¹. Vienas žmogus gali sutikti numirti už kitą, tačiau pasiaukojantis taip pat tegali individualiai, savaip išgyvendamas savo mirtį, jis negali to kito visiškai išvaduoti iš mirties, nes kiekvienas turi mirti. Mes negalime patirti nei kito žmogaus išgyvenimų jo mirties akivaizdoje, nei jo mirties³².

Mirties baimė, M. Haidegerio nuomone, atpalaiduoja kiekvieną žmogų nuo visų įprastinių ryšių su daiktais bei kitais žmonėmis, paverčia juos nereikšmingais dalykais jo nuosavos egzistencijos baigties akivaizdoje. Ji atskleidžia individui visų kasdienio pasaulio rūpesčių menkumą, primindama nepalyginamą mirties vienatvę, skatina jį susitelkti savyje. Savo mirtingumo aiškus suvokimas atskleidžia visuomenės nuasmenintam (Man-selbst) žmogui savęs praradimą ir pateikia galimybę būti savimi, atmetus visas iliuzijas³³.

Suvokdami savo egzistavimo pabaigą, mes susirūpiname ir savo buvimu. Nebūdami atviri mirčiai, kaip savo egzistencijos pabaigai, mes nežinotume, kad esame — savo galimybėmis autentiški ir nepakartojami. Todėl mirties akivaizdoje žmogus jau nebegali būti laikomas paprasta esamybe. Mirties baimė neleidžia mūsų egzistencijai išsisklaidyti „das Man“ amorfiškume ir prarasti save.

Taigi M. Haidegerio fundamentinėje ontologijoje egzistenciškai supраста mirties baimė labiausiai izoliuoja žmogų nuo kasdienio pasaulio rūpesčių ir įgalina jį susitelkti ties savuoju „Aš“. Mirtis, kaip neatimama kiekvieno žmogaus egzistencijos galimybė, yra modusas, įgalinantis žmogų tapti savimi net jo individualumą (Selbigkeit) tirpdančioje „das Man“ viešpatijoje. Ekstazinėje mirties baimės būsenoje žmogus randa dvasinių jėgų pakilti aukščiau kasdieniškumo, supilkėjimo, suvidutinėjimo bei susvetimėjimo, kuriuos individui primeta jam svetima socialinė aplinka. Vadinasi, mirties baimės egzistencialas M. Haidegerio filosofijoje yra priemonė arba būdas priminti ir parodyti žmo-

³¹ Ten pat, p. 240.

³² Žr. ten pat, p. 250.

³³ Žr. ten pat, p. 266.

gui, kad jis iš nuasmeninto „Aš“ (Man-selbst) gali tapti autentiška asmenybe (eigenes Selbst).

Mirties baimės fenomeną, kaip moralinį-psichologinį kelią, kuriuo eidamas žmogus galės autentiškai realizuoti savo buvimą pasaulyje, M. Haidegeris sieja su tokiais egzistencijos modusais, kaip kaltė (Schuld), sąžinė (Gewissen), ryžtas (Entschlossenheit).

Išsivaduoti iš „das Man“ valdžios, arba kasdieniško, suvidutinėjusio buvimo, kuris yra nuasmenintas ir neautentiškas, reiškia apsispręsti, arba pasirinkti, vadovaujantis savo paties esmėje glūdinčiomis galimybėmis. Šių galimybių buvimą ir rodo *sąžinė* (Gewissen). Sąžinė — tai kalbos modusas, kvietimas, tiksliau sakant, šauksmas (Ruf), išsklaidantis kerinčius burtus, primetus žmogui kasdieniškos „das Man“ aplinkos. Sąžinė nėra nei biologinė funkcija, nei kažkokios svetimos jėgos (dievo) balsas³⁴. Sąžinės balsas — tai pačios žmogaus esmės, jos atvirumo pasauliui balsas. Sąžinėje visuomet šaukiasi (ruft sich) pasaulin „įmestas“, individualumą praradęs bei susirūpinęs savo galimybėmis pakilti iki autentiško buvimo žmogus. Sąžinė — tai rūpesčio šauksmas³⁵. Nuasmeninto žmogaus (Man-selbst) sąžinę, besiremiančią suabsoliutintais visuomenės moralumo kriterijais, M. Haidegeris vadina „das Man“ balsu arba „viešosios nuomonės sąžinė“ (öffentliches Gewissen)³⁶. Šiai nuasmeninto žmogaus sąžinei jis priešpastato sąžinės balsą, kviečiantį grįžti į save patį. Tame balse žmogus tylomis lyg ir kalbasi pats su savimi ir pasijunta esąs kaltas.

Kaltė M. Haidegeriui taip pat turi ontologinę prasmę, nes žmogus gali būti tuo, kuo jis yra, ir gali nebūti, kuo yra. Žmogus jaučiasi esąs kaltas dėl to, kad visuomenėje jis nebūna autentiškai. Kiek žmogus yra „įmestas“ pasaulin, tiek jis, projektuodamas save įvairiose objektyviose situacijose, yra „įmestas“ rinktis įvairias galimybes. Realizuodamas vienas galimybes, žmogus pabėga nuo savęs į „das Man“, į sumenkėjimą (Nichtigkeit), ir tuo pačiu praranda kitas galimybes — būti pačiu savimi. Žmogus būna didis, kai jis girdi savo sąžinės balsą ir paklūsta jam. Kaltė — tai emocinė būseną, parodanti žmogui, kad jis gali ištrukti iš „das Man“ diktatūros³⁷.

Kad galėtų išgirsti sąžinės balsą, žmogus turi būti pasirengęs. Norą turėti sąžinę (Gewissen-haben-wollen) M. Haidegeris vadina ryžtu (Entschlossenheit). Jausdamasis esąs kaltas, žmogus ryžtasi projektuoti save autentiškai. Ryžto būsenoje žmogus tikrai būna savimi (eigentliches Selbstsein).

Ryžtas išvaduoja žmogų iš „das Man“ diktatūros, bet ne iš erdvinio pasaulio. Ryžto būsenoje žmogus netampa izoliuotu nuo daiktinės ir socialinės aplinkos, laisvai plevenančiu „Aš“ (freischwebendes Ich).

³⁴ Žr. ten pat, p. 269.

³⁵ Žr. ten pat, p. 274.

³⁶ Ten pat, p. 277–278.

³⁷ Žr. ten pat, p. 285.

Tapdamas savimi, žmogus ir toliau lieka pasaulyje. Tikrasis „Aš“ (eigene Selbst) skiriasi nuo nuasmeninto „Aš“ (Man-selbst) savo nauju santykiu su aplinka. Santykiaudamas su pasauliu, paversdamas jį iš „Vorhandene“ į „Zuhandene“, bendraudamas su amžininkais, besirūpinamas buvimu kartu su kitais (fürsorgende Mitsein mit den Anderen), žmogus projektuoja save, neprarasdamas savo individualybės, t. y. autentiškai³⁸. Realiai erdviškai likdamas nuasmeninančioje „das Man“ įtakos sferoje, žmogus, apimtas ryžto, pasidaro tarsi neprieinamas jos poveikiui.

Ryžtu tikrąja šio žodžio prasme M. Haidegeris laiko tokią būseną, kurioje žmogus, projektuodamas save, remiasi ne bet kokiomis arba artimiausiomis galimybėmis; o kraštutinėmis egzistencijos galimybėmis — baime, išaugusia iš rūpesčio, mirties neišvengiamybe. Žmogus čia tampa „pranokstančiu ryžtu“ (vorlaufende Entschlossenheit), kuris mirties baimės akivaizdoje garantuoja žmogui tikrą ištisinį galėjimą būti pačiu savimi (eigentliches Ganzseinkönnen)³⁹.

Apibendrinant M. Haidegerio pateiktą žmogiškojo egzistavimo, arba rūpesčio, trijų modusų analizę, galima padaryti tokią išvadą: pirmieji du modusai — aktyvus bendravimas su daiktais bei kitais žmonėmis ir ištirpimas bei nuasmenėjimas „das Man“ aplinkoje — parodo, kas yra žmogus kaip faktiškumas arba „įmestumas“ (Geworfenheit), o trečiasis — buvimas visuomet pirm savęs (Vorweg-sein) — parodo žmogaus esmės egzistencinę specifiką bei atskleidžia tas dvasines galimybes, kurias realizuodamas jis gali savo buvimą pasaulyje padaryti autentišką.

Čia paliestieji žmogiškojo egzistavimo reiškimosi egzistencialai, žinoma, neišsemia visos M. Haidegerio filosofijos, o apima tik jos pirmąją, galima sakyti, ankstyvąją fazę, kurioje būties prasmė aiškinama, remiantis žmogiškuoju egzistavimu (Dasein), ir parodoma, kas yra pasaulis žmogaus atvirumo akivaizdoje. Kitose, arba vėlyvosiose, savo filosofijos fazėse M. Haidegeris nagrinėjo filosofinio mąstymo bei pasaulėžiūros apskritai kilmę, siekė atskleisti „kelią į būties tiesą“ ir analizavo religijos bei jos krizės problemas XX amžiuje. Vėlyvasis M. Haidegeris lyg nusigręžė nuo S. Kjerkegoro ir daugiausia apsistojo ties F. Helderlino, F. Ničės, Augustino ir net apaštalo Povilo idėjomis. Tačiau vėlyvojo M. Haidegerio filosofinės problematikos nagrinėjimas išeina iš šio straipsnio rėmų.

Aiškindamas savo santykius su tradicine Europos filosofija, M. Haidegeris ją vadina ne būties, o esamybės filosofija, nes ji ir į žmogų žiūri kaip į esamybę su pastovia, apibrėžta esme, t. y. esencialistiškai.

³⁸ Žr. ten pat, p. 298.

³⁹ Žr. ten pat, p. 301—302. M. Haidegerio mintis apie ryžtą, kur žmogus remiasi ne bet kokiomis, o kraštutinėmis egzistencijos galimybėmis, pavyzdžiui, mirties baimės būseną, turi daug ką bendro su K. Jasperso ribinėmis situacijomis (Grenzsituationen). Tai nurodo ir pats M. Haidegeris (žr. ten pat.).

Analizuodamas esencialistinės ontologijos idėjas, jis neatmeta jų, bet „išvysto“, „pagilina“ jas: būties, kaip objekto, filosofiją jis paverė žmogiškojo nusistatymo būčiai filosofija, t. y. egzistencine.

Savo fundamentinės, arba žmogiškosios, ontologijos konstravimo prielaida M. Haidegeris padarė aktyvų žmogaus santykiavimą su pasauliu, arba būtimi. Šis santykiavimas ir yra egzistencija plačiąja prasme. Esamybė, kaip neorganizuotas, savyje užsidaręs „priešrankiškumas“ (Vorhandensein), tampa būtimi tik žmogaus atvirumo, jo aktyvaus santykiavimo dėka. Būtis — tai žmogiškojo „susirūpinimo“ įprasminta esamybė. Šis įprasminto, arba sužmoginto, pasaulio priešpastatymas esamybei, kaip objektui, užsidariusiam savyje, yra susijęs su nauju paties žmogaus esmės formulavimu. Žmogaus esmė ir yra jo egzistavimas, jo galimybė iškilti virš to, kas jis yra — nuolatinis savęs projektavimas į ateitį.

Nors chronologiškai ir savo idėjų visuomenine prasme M. Haidegeris yra XX a. filosofas, tačiau savo metodologinėmis ištakomis — žmogiškųjų problemų kėlimo būdu (nežiūrint netgi E. Huserlio, F. Ničės, M. Šelerio bei kitų to meto mąstytojų idėjinio poveikio) — jis artimas klasikinei vokiečių filosofijai. Klasikinė vokiečių filosofija, pradedant I. Kanto, taip išryškino subjekto ir objekto santykio problemą, kad ji pasidarė savotišku išeities tašku visoms mūsų laikų filosofinėms srovėms. Racionaliai pozityvų subjekto ir objekto santykio problemos sprendimą visais pagrindiniais jos aspektais davė marksistinė filosofija. Todėl M. Haidegerio fundamentinės ontologijos problematika bei pagrindinės jos idėjos gali būti teisingai suprastos ir įvertintos tik marksistinio materializmo kontekste.

Individo sąmonės pažintinio aktyvumo idėją, iškeltą klasikinio vokiečių idealizmo, M. Haidegeris modifikavo ir paverė žmogaus nuotakinio bei praktinio santykiavimo su pasauliu, pasaulio pavertimo iš „Vorhendene“ į „Zuhandene“ koncepcija. M. Haidegerio fundamentinėje ontologijoje daiktai priklauso ne tik nuo žmogaus sąmonės konstruojamojo vaidmens (kaip yra I. Kanto pažinimo teorijoje), bet ir nuo žmogaus rankos, apskritai nuo viso žmogaus „buvimo būdo“, kuris yra ne kas kita, kaip aktyvus santykiavimas su daiktiniu pasauliu. Taigi M. Haidegeris tam tikru mastu išplėtė bei pagilino sąmonės aktyvumo (kurį klasikinis vokiečių idealizmas suprato gana siaurai bei vienpusiškai — tik kaip abstraktų veiksmingumą) koncepciją, modifikuodamas ją iki visapusiško praktinio, netgi gamybinio, žmogaus santykiavimo su pasauliu koncepcijos. Čia M. Haidegeris, be abejonės, žengė žingsnį į priekį palyginti su klasikine vokiečių filosofija, bet, žinoma, ne su marksizmu. Dar daugiau: šį žingsnį nuo klasikinio vokiečių idealizmo iki minties apie praktinį daiktų „suįrankinimą“ M. Haidegeris, kaip teigia R. Gabitova, galėjo žengti, tiesiogiai ar netiesiogiai veikiamas K. Markso idėjų apie žmogiškąjį pasaulį pertvarkančią praktinę veik-

lą⁴⁰. Tokia išvada verta dėmesio dėl šių aplinkybių. Pirma, idėjos apie daiktų pavertimą „įrankiais“ praktinės veiklos procese nėra nei E. Husserlio, nei F. Ničės, nei M. Šelerio darbuose, kuriais M. Haidegeris rėmėsi, įveikdamas sąmonės aktyvumo vienpusišką traktavimą. Antra, savo „Būtį ir laiką“ jis kūrė tuo metu, kai Europos intelektualiniame gyvenime K. Markso idėjomis jau buvo operuojama — jeigu ne kaip kultūros vertybėmis, tai bent kaip kritikos objektu. Į šį faktą atkreipė dėmesį italų marksistas A. Gramšis. „Praktikos filosofija, — rašė jis, — buvo vienas iš šiuolaikinės kultūros momentų; tam tikru mastu ji sąlygojo arba apvaisino kai kurias filosofijos sroves.“⁴¹ Trečia, nors pats M. Haidegeris K. Markso vardą mini ne dažnai, bet ir iš to, kaip, kokiame kontekste jį mini, galima suprasti, jog marksizmo idėjoms fenomenologinės ontologijos kūrėjas nebuvo abejingas. Analizuodamas įvairias „žmogaus“ ir „humanizmo“ sąvokų interpretacijas, M. Haidegeris pažymi, jog tiriant žmogų ne kaip asmenybę, bet kaip būtį, t. y. istoriškai, „galimas būtų produktyvus pokalbis su marksizmu“⁴².

Žmogaus sąmonės pažintinio kūrybinio aktyvumo idėja, mistifikuotu pavidalu iškelta klasikinio vokiečių idealizmo, buvo demistifikuota ir perimta marksistinio materializmo. Žmonių praktinė socialinė veikla pačia plačiaja prasme, kaip parodė K. Marksas, ir yra tas aktyvus ir realus faktorius, kuris pasaulį iš kantiško „daikto savyje“ paverčia „daiktu mums“ — sužmogintu pasauliu. Tai ypač išryškėja, įsigilinus į K. Markso „Tezių apie Fojerbachą“ prasmę, žinoma, neatitraukiant šios prasmės nuo viso materialistinio istorijos aiškinimo. Gamtos iš savyje užsidariusio „priešrankiškumo“ (Vorhandenheit) pavertimo sužmogintu „įrankiškumu“ (Zuhandenheit) idėja K. Markso ir F. Engelso buvo iškelta žymiai anksčiau ir pagrįsta daug giliau bei racionaliau, negu M. Haidegerio. Jau 1846 m. jie rašė, jog visa dabartinį žmogų supanti tikrovė, su kuria jis nuolat susiduria savo praktinėje veikloje, iš esmės yra ne gatava gamtos dovana, bet „istorijos produktas, daugelio kartų veiklos rezultatas“⁴³.

Iš aktyvaus praktinio santykiavimo su pasauliu M. Haidegeris išveda visas tas problemas, kurios kyla žmogui jo kasdieniniame gyvenime, tame tarpe nuasmenėjimo bei susvetimėjimo, esant socialinėje „das Man“ aplinkoje, problemą. Tačiau šių problemų formulavimo išeities taškas M. Haidegeriui yra individas su jo ontologiniais bei aprioriniais „buvimo pasaulyje“ modusais: siekimais, norais, potraukiais bei polinkiais — žodžiu, su visomis žmogiškojo „rūpesčio“ apraiškomis, bet be socialinio-kultūrinio konteksto, kuris M. Haidegeriui vi-

⁴⁰ Габитова Р. М. Человек и общество в немецком экзистенциализме, с. 43.

⁴¹ Грамши А. Избранные произведения, т. 3, М., 1959, с. 78, 81.

⁴² Heidegger M. Platons Lehre von der Wahrheit. Mit einem Brief über den „Humanismus“. Bern, 1954, S. 87.

⁴³ Marksas K. ir Engelsas F. Vokiečių ideologija. V., 1974, p. 22—23.

suomet lieka arba šalia individo, arba iškyla prieš jį niveliuojančios, priešiškos „das Man“ jėgos pavidalu. Todėl, metodologiškai žiūrint, net sambūvio su kitais žmonėmis (Mitdasein) egzistencialu M. Haidegeris stovi arčiau L. Foerbacho abstrakčių „Aš ir Tu“ konstrukcijų, negu K. Markso žmogaus visuomeniškumo koncepcijos.

Turint tai galvoje, galima sakyti, jog M. Haidegerio fundamentinė, arba žmogiškoji, ontologija iš esmės yra individo moralinio-psichologinio apsisprendimo filosofinė koncepcija, kurioje žmogaus „buvimas pasaulyje“, kaip jo aktyvus santykiavimas su pasauliu, fenomenologinio metodo dėka yra gana nuodugniai ir visapusiškai aprašytas bei pavaizduotas.

Ši teorija, aprašanti žmogaus moralinę ir apskritai „nuotaikinę“ nusistatymą tikrovės atžvilgiu, gali būti gana reikšminga, norint pavaizduoti konkrečias individo egzistavimo apraiškas grožinėje literatūroje, netgi socialiniuose tyrimuose, arba aiškinant daugelį etinio apsisprendimo atvejų, nes moralė, išreikšdama individo socialinę orientaciją, vis dėlto lieka paties individo orientacija. Tačiau be istoriškai konkrečių socialinių kriterijų toji orientacija, nors ir paremta ryžto egzistencialu, gali pakibti ore — virsti etine maksima, duota visiems laikams ir visoms būsenoms, o iš tikro retai kur pritaikoma.

Daugelis socialinių problemų, tokių kaip susvetimėjimas bei nuindividualėjimas, M. Haidegerio žmogiškojoje ontologijoje pavirsta grynai moralinio apsisprendimo dalykais. Be abejo, pats moralinis pasiryžimas individualiame žmogaus gyvenimo bei veiklos kelyje (netgi šiuolaikinės biurokratizuotos buržuazinės „masinės visuomenės“, arba „das Man“, rėmuose) yra gana svarbus dalykas. Savaimė suprantama, jog žmogus gali „projektuoti“ savo „egzistavimą“ taip, kad taptų dalykais bei socialiniams institutams tarnaujančiu vergu, ir taip, kad pajungtų (žinoma, be skriaudos kitiems) šiuolaikinės civilizacijos bei kultūros laimėjimus (jeigu tie laimėjimai jam yra prieinami) savo asmenybės turtinimui. Tačiau atskiras žmogus negali nulemti pačios civilizacijos eigos arba tam tikrų jos etapų, nes jie yra kolektyvinis visos visuomenės veiklos rezultatas. Todėl, norint išsivaduoti iš nuasmeninančios bei deformuojančios socialinės „das Man“ įtakos, reikia ne tik modifikuoti savo moralinę nusistatymą „das Man“ atžvilgiu, bet ir jį patį iš priešiškos, nužmoginančios jėgos paversti kiekvieno individo egzistavimo objektyvia prielaida, remiantis kolektyvine visuomenės pažangiųjų jėgų valia ir ryžtu — tokia išvada logiškai plaukia iš marksistinės žmogaus ir visuomenės santykio koncepcijos.

M. Haidegeris, kaip ir apskritai egzistencializmas, kreipdamas dėmesį į žmogaus galimybes projektuoti autentišką arba neautentišką savo „buvimo pasaulyje“ būdą, žadina klasinės visuomenės nuasmeninto žmogaus iniciatyvą, galima sakyti, duoda jai sparnus, bet jis neparodo individui, ką su šia iniciatyva daryti. O tai reiškia palikti žmogų su jo kasdieniškais socialinės prigimties problemomis pusiauke-

lėje, priešiškoje „das Man“ aplinkoje. Šių žmogiškųjų problemų socialines prielaidas atskleidžia marksistinė žmogaus ir visuomenės teorija, žinoma, ne atmesdama, bet konstruktyviai apimdama ir vadinamąjį egzistencinį žmogaus problematikos aspektą, kartu įveikdama egzistencializmui būdingą grynai etinį, individualistinį to aspekto nagrinėjimo vienpusiškumą.

Viena iš kertinių ir gana patrauklių ne tik M. Haidegerio, bet ir visos egzistencialistinės filosofijos idėjų — kad žmogus visuomet yra tu, kuo jis gali būti — dėl savo metodologijos individualistinio pobūdžio neišvengiamai tampa iliuzija, nes žmogiškųjų galimybių projektavimas bei realizavimas nėra vien tik individo moralinio apsisprendimo dalykas. Žmogus iš tikrųjų projektuoja bei kuria save, tačiau jis save kuria ir gali kurti tik realioje socialinėje aplinkoje ir jos dėka. Be šio socialinio konteksto, be tam tikro visuomeninės aplinkos modifikavimo žmogiškasis savęs kūrimas, geriausiu atveju, lieka utopine svajone, primenantia žmogui ne tiek tai, kuo jis gali, kiek tai, kuo jis galėtų tapti. „Das Man“ aplinkos nuasmenintam žmogui tai, be abejo, reikalinga, bet to jam nepakanka. Gal kaip tik dėl to jam ir atrodo tokios patrauklios jame pačiame glūdinčios galimybės pakilti virš to, kas jis, deja, dar tebėra tikrovėje.